

**NTCHEMO YA KUTEGHEREZGA KU KULIRA KWA WINA MALAWI WAKAVU
UTHENGA KUFUMA KU WUPU WA WAEPISKOPI WA MPINGO WA KATOLIKA MU
MALAWI – ECM**

10th October 2022

Malonje

Ise, waEpiskopi waKatolika mu Malaŵi, nga ndi umo tachitira nyengo zinandi zakumasinda mu nyengo zilonono za charo chithu, kufuma pa kalata yithu yajumpha, talomba na kulanguluka pa ivyo vikuchitika mu nyengo zithu na makhumbiro ghithu nga ndi wina Malaŵi . Kwizira mu malanguluko gha malombo ghithu, tapulika nga ndi umo munthu waliyose wamagomezgeko na wakhumbiro liwemi wangapulikira mu nyengo ya sono, kutaya mtima na kulira kwambula kumala kwa wakavu. Ise nga ndi waliska tingazerezga chara kweni kuwa wakukhwasika na kulira uku, nadi nga ndi “vimwemwe na vigomezgo, kulira na vyakuwinya vya wanthu wa munyengo zithu, chomene awo ni wakavu na wakutambuzgika mu nthowa yiliyose, ndivimwemwe na vigomezgo, kulira na vyakuwinya vya wakulondezgaso wa Khristu” (*Gaudium et Spes, I*).

Tikukumbukira, nakuwinya kukulu, kuti pajumpha waka vilimika viwiri kufuma apo tikaŵa na visola nakuwika boma liphya pa mpando. Tikachita nthura pakughanaghanira kuti mapangano agho ghakalongosolekanga pa maungano ghakutipempha kuti tizakaŵasole tikaghapima kuti ndi fundo zamagomezgeko kwa Malaŵi muphya uyo wakizanga kwai se. Kweni ntchakukhozga soni, nga ndi umo wina Malaŵi wanandi awo mahara ghawo ghali makora waka wakuwonerera, kuti mapangano ghose ghakusintha vinthu ghachali kutali chomene kuti ghafiskike. Kutambula kwa dazi na dazi kwa wina Malawi wanandi kuti waŵe wamoyo kukukulirakulira. Nagauli tingayowoya kuti visuzgo nga ndi mphepo ya chimphupulu, matenda gha COVID 19 na nkondo ku Ukraine vyasazgirapo pa masuzgo ghithu, kweni ise tikuwona kuti fundo yaunenesko tikusoŵa ulongozgi pakugwiriska ntchito mwaŵi, kulondezga dango na nthowa zakwenerera izo zikwenera kugwiriska ntchito mu nyengo ngati ndi izi. Umaliro wakhe, vikuwoneka kuti Malaŵi wanjira mu visuzgo vikulu kujumpha mapango agho tikaphalirika na kughalindizga, apo vyaro ivyo

vyazengezguna nase vikuchita makora pa chitukuko cha wanthu na chuma, nangauli navyo vili kukhwaskika na masuzgo gha COVID 19, mphepo ya chimphupulu na nkondo ya ku Ukraine.

Muthenga uwu, mwakukoleranako na wina alaŵi wanandi awo wakutambula mu ukavu walutaluta, Mpingo wa Katolika, kwizira mwa ise waEpiskopi winu, wukukumbaso kukwezga mazgo pamoza kweniso mumalo mwa wakavu.

Ŵa mbuwu, uwayowoyerege ndiwe, wasokwano uwavikilirege wanangwa wawo. Uyowoyenge na kweruzga mu urunji, uvikilirege wanangwa wa wakavu na wasokwano (Zintharika 31:8-9).

Kulira kwa wakavu kukukulira-kulira mu Malaŵi dazi lililose. Vinyakhe mwa ivyo vikuchitiska kulira uku ndi, kuchepa nkhangono kwa ndalama ya kwacha na kukwera mtengo kwa vyakurya, kukula kwa kusoŵa kwa ntchito pakati pa wachiukirano, kupereŵera kwa vowwiri wa chipatala, suzgo la kusoŵa kwa mafuta uko kwakwezga mtengo wa mendero gha pa mseu, ukhungu pa malonda wa wakuchita malonda waryarya, kupereŵera kwa ndalama zakuwaro kwa charo chino, na kusoŵa chivikiliro kwa awo wakugula katundu. Kuti Kulira kwa Wakavu uku kuzgoreke mwaunenesko pakukhumbikwa kufiska fundo zakowira wanthu mwachikanga. Fundo zakowira wanthu izi zikujandizgika na vimbundi, kafiskiro milimo kakubendera, fundo zankhangono zakunozgera chuma zambula kukhazikika, chithuzithuzi chambula kuoneka makora cha umoyo ulimi wa chilimika chino uyenderenge, na ulongozgi wakuwerera nyuma wa *Tonse Alliance*.

1. Vimbundi

Kusinda uku tayaowoyapo mwakhongono chomene vyakukwaska vimbundi na umo vikupandira misisi mu charo chithu. Khansa ya vimbundi sono yazgoka waka nthowa yakuzomerezgeka yakachitiro ka vinthu mu Malaŵi. Yikwiza na nthimbanizgo mu vigaŵa vinandi vya ulongozgi na milimo yakupereka wowwiri.

Kwakuyana na mapangano gha *Tonse Alliance*, wina Malaŵi wakakhazganga Boma na minthavi yakhe yakudangilira kulimbana na vimbundi kuti yirwenge na kuthereskerathu mwakufikapo uheni uwu uwo sono wazgoka chinthu chakwenjerweska. Kalwero ka nkondo yakulimbana na vimbundi kakupereka mafumbo ghanandi kujumpha mazgolo: *Kasi pali kukoleranako kwanadi pakati pa minthavi ya boma iyo yilikupika mazaza ghakumalana na vimbundi? Ni chifukwa uli pali chakuchitika chakuoneka na maso pa milando yinandi ya vimbundi iyo yikukhwaska wandiyale na wamalonda wakukhwaskika? Ni chifukwa uli pali kuchedwa kukulu chomene kuchitapo kanthu pa maripoti agho wupu wakulimbana na vimbundi wa Anti-Corruption Bureau wulikupereka ku walongozgi wakwenerera? Kasi ninjani uyo wakuvikilirika? Kasi ni makhumbiro ghanjani agho ghakuteweterereka? Kasi tingayowoya kuti milimo yakulimbana na vimbundi yikufiskika na mtima wose panji yikulata pakutewetera makhumbiro gha wandiyale wachoko waka?*

Tikughanaghana kuti ulongozgi wa magomezgeko na wakufiska vinthu pa vimbundi, chomene vyakukhwaska milando yikulu na wanthu wakuzirwa, ungapereka chimanyikwiwo chankhangono chomene pa khumbiro la kumazga vimbundi mu Malaŵi. Ndimaghanaghanoso gha Mpingo kuti

ndondomeko zinyakhe mukendeskeru ka malango zatimbanizgira dala nkondo yakulimbana na vimbundi. Wina Malaŵi wakukhazga kuti wupu wakulimbana na vimbundi - *Anti-Corruption Bureau* (ACB), ofesi ya kuzenga milando ya Boma - *Directorate of Public Prosecutions* (DPP), munjikizgi wa Boma pa milando – *Attorney General*, Munthavi wa Unkhwantha pa vya ndalama – *Financial Intelligence Authority* (FIA) na munthavi wa vya Chuma ku Polisi – *Fiscal Police*, wagwire ntchito pamoza kutewetera makhumbiro gha wanthu pala wakufiska milimo yawo na udindo wawo. Ise, waEpiskopi wa Katolika mu Malaŵi, ndise wakusuzgika chomene mu mtima kuwona kuti wanjiki mwa awo wakhalala wakuvikilira wakavu wawakavu mu charo chino sono wazgoka wayowoyeri wa wamazaza na wasambazi – kuleka wasokwano wa charo chithu kupapaska wekha mu mdima kuti wasange urunji pa chuma. Apo tikupanikizga kusuzga na kutalika kwa mlendo ya vimbundi usange wachita ni wanthu wanandi, tikuchiska wose awo walikupika mlimo wakumazga vimbundi kuti wagwire ntchito yawo kwambula kuziwulika mu malo mwa wina Malaŵi.

2. Kafiskiro Milimo Kakubendera: Vimanyikwiro vya kutondeka kwa Ulongozgi

Vichali kuwawinya mtima wina Malaŵi kuwona kuti kupereka vovwiri kwa wina Malaŵi uko kukutimbanizgika kale na vimbundi, kukukhuwazgikaso na vyakuperewera vinyakhe, nga ndi kuperewera kwa ndalama, kuperewera kwa katundu wakukhumbikira, kachitiro kaheni ka vinthu ka wantchito za boma awoso mbakukondwaso nakale chara, kudumukadumuka kwa kasangikiro ka katundu wakukhumbikira chomene nga ndi magesi na mafuta. Ivi vyakhuwazga chomene vigaŵa vya vyaumoyo, masambiro, ulimi, maji na uchanda, na mendero gha pamseu, kuzunulapo vichoko waka, ndipo vyanyezgika wina Malaŵi. Kutu vyose ivi vikutondeka kunozgika kwizira mu fundo zakukhazikika na zakufikapo, vikulongola pakweru kutondeka kwa boma na minthavi yakhe. Nikusowa urunji kukulo chomene kuti apo wina Malaŵi wanandi wakupokera vovwiri wambula kwenerera na wambura kufikapo, walongozgi wachoko waka wapachanya wakuhenera na vovwiri wapachanya chomene wakulipilika na misonkho ya wina Malaŵi. Ise, waEpiskopi waKatolika tikufumbaso: *Kasi wina Malaŵi wakukhumba viwemi chara?*

3. Fundo Zankhongono Zakunozgera Chuma Zambula Kukhazikika

Boma ilo likupulika ivyo wanthu wakhe wakuyowoya ndipo likuwa nawo pamoza, likuchita vinthu mwakughanaghanira umoyo na vyachuma ivyo wanthu wakujumphamo. Kwizira mu kapulikiskiro aka ndicho chifukwa tikazomerezga ndondomeko zakagwiriskiro ntchito ka chuma izo Boma likakhazikiska pakati pa chilimika chino kuti nizakovwira pa masuzgo agha. Kwenu pakuwona ivyo vikuchitika, wina Malaŵi wakulutilira kufumba mafumbo ghakutangwaniska: *Kasi ivyo wakuchita walongozgi wandiyale wa charo chino na walala walala wanyakhe wa boma, vikulongola pakweru chara kuti vikususkana na fundo zankhongono zakunozgera chuma? Kasi ivi tikuwona vikuchitika, nichilongolero cha upusikizgi chara? Kasi ulongozgi wa charo chino ukwenera kupereka chiyezgero pa ndondomeko ya kagwiriskiro ntchito ka chuma? Kasi ni chifukwa uli walongozgi wakujisuska iwo wenecho na kupanga maulendo gha mkati na kuwalo kwa charo chino agho wina Malaŵi wakughapima kuti ngambura kukhumbikira, ndipo nyengo zinyakhe ghakuwa na wanthu wanandi? Kasi kuchita ntheura, kukususkana chara na ndondomeko iyo walikukhazikiska? Kasi fundo zawo zankhongono zakunozgera chuma wakazikhazikiska*

mukhumbiro liwemi na ulato wakupenja uwemi wa wanthu wose? Tikuchiska boma kuti lighanaghanire mafumbo ghakutangwaniska agha na wanangwa wa wina Malaŵi kupokera mazgolo gha mahara na kwenerera kufuma ku walongozgi wawo pa makani agha.

4. Chithuzithuzi Chambura Kuoneka Makora cha Umo Ulimi wa Chilimika chino Uyenderenge

Nga ndi mu mauthenga ghithu ghakumasinda, tikulutilira kudidimizgapo kuti kuwa na chakurya nkwakuzirwa chomene pa umoyo wa wanthu wose. Kwa ise wina Malaŵi kuwa na chakurya kukugamira chomene pa ndondomeko ya vilwero vya ulimi vyakukhira mtengo (AIP). Pa vilimika ivyo vyajumpha, Mpingo wawona kuti kafiskiro ka ndondomeko ya vilwero vya ulimi vyakukhira mtengo yadoloka chomene na nthimbanizgo za minthavi na kendeskero ka ndondomeko iyi ivyo vyaleka kuwalo wanthu wakwenerera kuphindula na ndondomeko iyi. Kuleka kunozgekera makora, kuleka kukolerenako, kuleka kulaŵiskaposo umo ndondomeko iyi yayendera chilimika chajumpha, kuleka kupereka uthenga mwakwenerera kwa awo wakutolapo lwande pakufiska ndondomeko iyi, na kuleka kumanya icho chichitikenge mwa chisanisani ndi vinyakhe mwa vikhuwazgo ivyo vikuwoneka apo tikusendelera ku nyengo ya ulimi. Ndongomeko ya vilwero vya ulimi vyakukhira mtengo yikupereka chigomezgo ku wanthu chara mu nyengo ya ulimi iyi yikwiza. Chofyo chakuperewera kwa chakurya chayamba kukula. Tikuchiska boma kuti liwukire muchanya mwaluwiro nakuwoneskeka mwakufikapo kuti pawavaye nanga niyumoza wasuzgike na njala.

5. Ulongozgi wakuwerera nyuma wa *Tonse Alliance*

Wina Malaŵi wakachita visola na kuwika boma liphya pa mpando. Nachitima, wina Malaŵi wawona kuti kendeskero ka boma kazula na kuguzana, kung'anuzgana, chifukwa chakupenja nkhongono pa ndyale, wabwezi, wabale, kupenja makhumbiro gha kukhutiska wanthu wandyale wachoko, kuleka kukoleranako kwa awo wali mu *Tonse Alliance* pa kufiska makhumbiro gha wanthu. Wina Malaŵi wavuka na wandyale awo wakulutilira kulimbana nkhongono zandyale, pambere visola, pa visola na pamanyuma pa visola, kwambura kughanaghanira vitukuko vya wanthu awo wakuvota wakukhumba. Tikuchiska walongozgi walala walala mu *Tonse Alliance* kuti wose pamoza walongozge wina Malaŵi kuti wasange Malaŵi muwemi wa wose.

Masachizgo na Vyakwenera Kuchita

Kufuma apo Malaŵi muphya wakayambira, Mpingo waKatolika wakhala ukovwira mwankhongono chomene pa chitukuko cha charo chino kwizira mu Masambiro, Vya Umoyo, Umoyo uwemi wa wanthu, Kusambizga wanthu vintu vyakupambanapambana na milimo yinyakhe yakupambanapambana pakuzenga charo chino mwa mtende, kuzunulapo vichoko waka. Ise, waEpiskopi waKatolika tikugomezga kuti kovwirapo uku ni chigaŵa chimoza cha utumiki withu uwo Chiuta walikutipa uwoso mukati mwakhe muli mazgo gha upropheti agho ngakukhumbikwa kuti kuti fuko lithu liyendenge mu nthowa ya kwenerera kuluta ku chitukuko cha unenesko na chamsuma cha wina Malaŵi wose.

Nachakulata chakuzenga chigomezgo cha wina Malaŵi kuti wasangenge umoyo uwemi na kusangapo phande pa chuma icho Chiuta walikupereka ku charo chino mu nthowa yakupereka vyakusowwera vya wa Malaŵi wose, ise waEpiskopi waKatolika tikupereka masachizgo agha na kuchiska kuchitapo kanthu;

- a. Kwa wose awo wali na udindo wakulimbana na vimbundi wakoleraneko mundondomeko yiwemi pakulimbana na uheni wakubwangandula uwu;
- b. Kuti Mlongozgi wa charo chino waoneseske kuti ripoti na mphala yapadera yakuwonaso umo maupu na mintha ya boma yikwenera kugwirira ntchito (*Public Sector Review Systems Taskforce*) liwikike pa mtandasanya ndipo fundo zakhe zigwiriskike ntchito mwaluwiro;
- c. Ulongozgi wa charo na minthavi yakhe ukhazikiske fundo zakwendeskera ntchito zakupereka wovwiri ku wanthu ngati nthowa yimoza yakuwona usange minthavi yikufiska makora milimo yawo pasi pa ndondomeko ya kusintha kendeskero ka ntchito za boma (*Public Sector Reform Programme*);
- d. Kuti Ofesi ya Mlongozgi wa charo na Nduna (*OPC*) yilongole chiyerezgero chakufiska fundo zankhongono zakunozgera chuma na kuwoneseska kuti ndondomeko yipha ya kendeskero ka ntchito za boma yikulondezgeka;
- e. Kuti paŵe ndondomeko zaluwiroluwiro zakuthaska wakavu na kuvikilira wakugula ku wamalonda waryana;
- f. Kuti Boma likhazikiske ndondomeko zakovwira kuwa na umoyo wa vyachuma wakukhazikika;
- g. Kuti Boma kwizira mu Unduna wa vya Ulimi liwoneseske kuti ndondomeko ya vilwero vya Ulimi vyakukhira mtengo (*AIP*) mu chilimika cha 2022/23 yafiskika makora na mwakwenerera
- h. Kuti mwaluwiluwiro Boma lisange nthowa yakumazgira chofyo cha kusoŵa kwa chakurya;
- i. Kuti wose awo wali mu *Tonse Alliance* waleka kuchita ndyale zambula phindu na zawakawaka kulaŵiska pa visola vya mu chilimika cha 2025 kweni wawike mtima kulongozga Malaŵi mwakukhuwirizgika na uwemi wa wose na chitukuko cha unesko cha charo;
- j. Kuti wina Malaŵi wawoneseske kuti wakufiska wanangwa wawo wakutolapo lwande pa vyakuchitika vya mu charo chawo, chimoza mwa ivyo nikuwoneseska kuti boma lizgolapo pa ivyo likuchita.

Kulombera Fuko lithu

Chiuta Wakutemweka, ndimwe Chiuta wa urunji. Mukupwelerera awo wakutindiwigika. Mukutemwa awo wakugegeka. Tikulombera urunji na kuwombokwa mu Fuko lithu. Wovwirani Fuko lithu kumanya uheni na uwemi. Perekani mtende na chigomezgo kwa awo wakusuzgika chifukwa chakusoŵa urunji chomene kusoŵa urunji pa ukhaliro uwemi na chuma na uheni wose uwo ukuchefya na kupepuska uzirwi uwo munthu wakwenera kuwa nawo na kusangwa nawo. Walongolani kuti mulipo ndipo mukuwapwelerera ndipo kuti munyoloskenge vinthu vyose. Zuzgani Fuko lithu na chitemwa, chiulavi na urunji pa ukhaliro uwemi na chuma. Amen. (wonani Zintharika 21:15).

Most Reverend George Tambala

**Wapachitengo, ArkEpiskopi wa Arkdayosizi
ya Lilongwe na Mulongozgi wa Dayosizi ya
Zomba**

Right Reverend Montfort Stima

**Wachiwiri kwa Wapachitengo na Episkopi
wa Dayosizi ya Mangochi**

Most Reverend Thomas Msusa

Arkepiskopi wa Arkdayosizi ya Blantyre

Right Reverend Martin Mtumbuka

Episkopi wa Dayosizi ya Karonga

Right Reverend Peter Musikuwa

Episkopi wa Dayosizi ya Chikwawa

Right Reverend John Ryan

Episkopi wa Dayosizi ya Mzuzu

Right Reverend Peter Chifukwa

Episkopi wa Dayosizi ya a Dedza